

Sa‘dî-i Şîrâzî’nin Şiirlerinde İnan Hükümdarları: Antik Dönem ve Ortaçağ Karşılaştırması

Geliş Tarihi: 30/04/2020

Kabul Tarihi:25/06/2020

Makale Türü:Araştırma Makalesi

Atf Bilgisi: Dayı, Özkan; “Sa‘dî-i Şîrâzî’nin Şiirlerinde İnan Hükümdarları: Antik Dönem ve Ortaçağ Karşılaştırması”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.1, Haziran 2020, ss. 113-136.

Özkan DAYI*

Öz

Ortaçağ İnanı’nda siyasi, askerî ve kültürel değişim açısından Moğol-İlhanlı dönemi önemli bir yere sahiptir. Bu değişim ve dönüşüm çağı İnan coğrafyasını her alanda farklı bir sürece getirmiş, bu tarihî seyir içerisinde sosyo-ekonomik yapı ve siyasi oluşumlardan Fars edebiyatı da fazlası ile etkilenmiştir. Moğol istilasının getirdiği bu gelişmeler Fars edebiyatını dil, anlatım ve üslup açısından tesiri altına almıştır.

Bu süreci yaşayan, eserlerine yansıtan ve Moğol döneminin ünlü müeddiplerinden Sa‘dî-i Şîrâzî, içinde bulunduğu bu şartların etkisi ile eserlerinde hükümdarları karşılaştırarak görüşünü nasihat üslubuyla sunmaktadır. Bu yaklaşım tarzı ile şairin külliyatında yer alan bazı Antik İnan hükümdarları ile Ortaçağ Türk-İslâm hükümdarlarını külliyatındaki beyitlerle örneklendirerek Sa‘dî-i Şîrâzî’nin bakış açısıyla değerlendirmeyi amaçlamaktayız.

Anahtar Kelimeler: Ortaçağ, Sa‘dî-i Şîrâzî, Hükümdarlar.

The Rulers in the Poems of Sadi-i Shirazi: The Compression of Ancient Period and the Middle Age

Abstract

Mongolian-İlhanid period in the middle age Iran has an important place in terms of political, military and cultural change. This age of change and transformation has brought Iranian geography to a different process in every field, and in this historical course, Persian literature was also affected by socio-economic structure and political formations. All these developments have influenced Persian literature in terms of language, expression and style.

Sa‘dî-i Şîrâzî, who lived this process, reflects it on his works and is one of the famous man of letters of the Mongolian era, presents his opinion in his works by comparing the rulers in his works with the effect of these conditions. With this approach, we aim to evaluate the Ancient Iranian rulers and Medieval Turkish-Islamic rulers with the views of Sa‘dî-i Şîrâzî by exemplifying with couplets in his corpus.

Keywords: The Middle Age, Sa‘dî-i Şîrâzî, Rulers.

Giriş

Ortaçağ Türk-İslam tarihinin önemli bir coğrafyası olan İnan, siyasi ve kültürel birikimiyle antik dönemden çalışmamıza konu olan Sa‘dî-i Şîrâzî’nin yaşadığı döneme kadar yani XIII. yüzyıla

* Dr. Öğr. Üyesi Özkan DAYI, Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Bayburt-Türkiye ozkandayi@bayburt.edu.tr, Orcid Numarası: 0000-0001-8192-3445

kadar, her alanda önemli gelişmelere sahne olmuş bir bölgedir. Bu süreç içerisinde; İran-Turan savaşları, İskender istilası, Sâsânî hâkimiyeti, Arap fetihleri, Gazneli-Selçuklu-Hârizmşâh dönemleri diye adlandıracağımız Türk hâkimiyeti dönemleri ve Moğol istilası bölgenin kaderini değiştiren ve coğrafyada derin izler bırakan olaylar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Moğol istilasının getirdiği tarihî süreç XIII. yüzyılın önemli şairlerinden olan Sa'dî-i Şîrâzî'nin şiirlerinde bahsi geçen çağların hükümdarları ile kendini göstermektedir. Fars dili ve edebiyatında yetkinliği tartışılmaz olan şair, külliyyâtında¹ verdiği bilgi ve örneklerle eski ve ortaçağ tarihi alanlarında da donanımlı bilgilere sahip olduğunu göstermektedir. Bu veriler doğrultusunda Sa'dî-i Şîrâzî'nin aynı zaman ele aldığımız dönemin tarihini de aktardığını açıkça gözlemlemekteyiz. Çalışmamızda, antik dönem ve ortaçağ döneminde yaşamış olan İran hükümdarlarını ya da hâkimlerini, tarihi gerçeklikte ve şairin bakış açısı ile karşılaştırmak, dönemin şartları göz önünde bulundurularak yeniden bir tarih okuması yapmayı amaçlamaktayız. Konumuza geçmeden Sa'dî-i Şîrâzî ve yaşadığı dönem hakkında kısaca bilgi vermek çalışmamızın daha iyi bir şekilde aktarılmasında faydalı olacağı kanaatindeyiz. Daha sonra antik dönem ve ortaçağ döneminde şairin külliyyâtında geçen hükümdarları örnekler ile sunarak sonuç kısmında her iki döneme yaklaşımını karşılaştırmayı hedeflemekteyiz. Bu bağlamda çalışmamızda Behrâm-i Gûr, Cemşid, Dârâ, Efrâsiyâb, Ferîdûn, Husrev-i Pervîz, Rüstem, İskender, Atabek Ebu Bekir bin Sa'd bin Zengî, Atabek Muhammedşâh, Atabek Muzafferuddîn Selçukşâh, Hz. Ömer, Hz. Ali, Sebüktekin, Tekle, Sungur, Aybek, Hâtem-i Tâî ve Abbâsî halifesi Musta'sımbillah'ı ele aldık. Yukarıda sıraladığımız isimlerin dışında Sa'dî-i Şîrâzî'nin külliyyâtında birçok tarihî, dinî ve mitolojik şahsın da olduğunu ifade etmeliyiz.

1. Sa'dî-i Şîrâzî ve Dönemi

Sa'dî-i Şîrâzî², 1208-1209 yılları civarında Şîrâz'da dünyaya gelmiş, tahsilini Şîrâz'da ve Bağdâd'taki Nizâmiye Medresesi'nde tamamladığı bilinmektedir. Şairin eserlerinden çeşitli memleketlere seyahat ettiği, bu coğrafyaların tarihini çok iyi tahlil ettiğini anlamaktadır. 1257 tarihinde eğitimini tamamladıktan sonra Şîrâz'a dönen Sa'dî, Salgurlu Atabeği³ (Fars atabeği) Atabek Ebû Bekir b. Sa'd b. Zengî'nin şehzâdesi Sa'd b. Ebu Bekir b. Sa'd'ın yakınları arasına girmiştir. Şiirlerinde başarılı bir şekilde nasihat üslubunu kullanması, fesahat ve belagatta Fars dilini üstün bir nitelikte kullanması onu Moğol dönemi şairleri arasında örnek alınan farklı bir yere ulaştırmıştır. İran

¹ Çalışmamızda Muhammed Ali Furûgî'nin tashih ettiği Sa'dî-i Şîrâzî külliyyâtını esas aldık. Çalışmada külliyyâtta Farsça şiirler temel alınmış olup, külliyyâtın nesir içeriğinden örnekler alınmamıştır. Şeyh Musliddîn Sa'dî-i Şîrâzî, *Külliyât-ı Sa'dî*, (Haz. Muhammed Alî Furûgî Nüshasından Nâsır Ahmedzâde), Tahrân 1390 hş.

² Sa'dî-yi Şîrâzî hakkında detaylı bilgi için bkz. 'Umar Kehhâle, *Mu'cemü'l-Mü'ellifîn*, IV, Dâr-i İhyâü't-Turâsü'l-'Arabîyye, Beyrut ty., s. 151; İsmâ'îl Bâşâ el-Bağdâdî, *Hedîyyetu'l-'Arîfîn*, II, İstanbul 1951, s. 462; Reşidüddîn Fazlullâh, *Câmi'u't-Tevârih*, (Tsh. Doktor Behmen Kerîmî), İntişârât-i İkbâl, Tahrân 1374 hş., s. 66; Zebihullah-i Safa, *İran Edebiyatı Tarihi*, (Çev. Hasan Almaz), II, Nusha Yay., Ankara 2005, s. 221-222; Sa'id Nefîsî, *Târîh-i Nazm ve Nesr der İrân ve Zebân-i Fârsî*, I, İntişârât-i Furûgî, Tahrân 1363 hş., s. 167-169; Zebihullah-i Safa, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, III, İntişârât-ı Firdovs, Tahrân 1349 hş., s. 587-622; M. Çiçekler, "Sa'dî-i Şîrâz", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 405-407; Abbâs İkbâl Âştîyânî, *Târîh-i Mogûl ve Evâyil-i Eyyâm-i Teymûrî*, I-II, İntişârât-i Nâmek, Tahrân 1374 hş., s. 539-544; Muhammed Ca'fer Yâhakkî, *Külliyât-ı Târîh-i Edebiyât-ı Fârsî*, Tahrân 1389 hş., s. 83-85; Ö. Ünal, "Sa'dî-i Şîrâzî'nin Arapça Şiirleri ve Bağdad Mersiyesi", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 21/ Bahar, Ankara 2006, s. 90-91, 95; Ali Ekber Dihhudâ, "Sa'dî", (Haz. Muhammed Mu'în-Seyyid Ca'fer Şehîdî), Çâp-i Dânişgâh-i Tahrân, Tahrân 1373 hş., VIII, s. 12040; Ca'fer Müeyyid Şîrâzî, "Peyvendhâ-yi Honerî Kemâl Hucendî ve Sa'dî Şîrâzî", *Makâlât-i Mecme'-i Bozorgdâst-i Kemâl-i Hucendî*, Tebriz 1375 hş., I, s. 253.

³ Sa'd ailesi olarak da bilinen Fars Atabegleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Mecma'u'l-Ensâb*, (Tsh. Mîr Hâşim Muhammed), İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahrân 1343 hş., s. 182-187.

Moğolları dönemi şairlerinden biri olan Sa'dî-i Şîrâzî, 9 Aralık 1292 senesinde Şîrâz'da vefat etmiştir.⁴

Zamanının bazı devlet adamlarına övgü dolu şiirler yazmışsa da, saray şairi olmamış özgürce düşüncelerini şiirlerinde aktarmıştır. Moğol istilası ve bu istiladan sonra meydana gelen kargaşa ve huzursuzluğa şahit olmuş, Moğolların yönetimini görmüş, eseriyle onları ve zamanın toplumunu eleştirmiş bir şairdir.⁵

Sa'dî-i Şîrâzî'nin Fars edebiyatında yeni ve güçlü bir tarz getirdiği ve belagatte usta seviyeye ulaştığı çok iyi bilinmektedir. Onun bu etkili tavrı ve ictimaî konuları nasihat üslubuyla dâhiyane bir şekilde sunması muhakkak ki dönemin diğer Farsça söyleyen şairlerini de etkisi altına almıştır. Onun tarzından etkilenenler arasında Seyf-i Fergânî⁶, İmâmî⁷, Husrev-i Dihlevî⁸, Hâcû-i Kirmânî⁹ ve Kemâl-i Hucendî¹⁰ gibi ünlü şairler bulunmaktadır.

2. Sa'dî-i Şîrâzî'nin Şiirlerinde Antik İran Hükümdarları

⁴ Şeyh Muslihiddîn Sa'dî-yi Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Muhammed 'Alî Furûgî), İntişârât-i Kaknûs, Tahrân 1368 hş., önsöz, s. 23; Çiçekler, Mustafa, "Sa'dî-i Şîrâzî", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, s. 405-406.

⁵ Çiftçi, Hasan, *Klasik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002, s. 260.

⁶ Detaylı bilgi için bkz. Safa, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, III, 623-626; Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, (Çev. Hasan Almaz), II, 123-124; Nimet Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynak Bilimi*, 296; Hasan Çiftçi, *Klasik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, 269-270; Alî Cihânşâhî Efşâr-Cemşîd Rûstâ, "Hucûm Mogûl be İrân ve Müellifehâyî Pâyedârî der Eş'âr-i Seyf-i Fergânî", *Neşriyye-i Edebiyât-i Pâyedârî*, Sayı: 9, 1392 hş., 94-95.

⁷ Detaylı bilgi için bkz. Hândmîr, *Habîb-üs Siyer*, III, 387; Müstevfî, *Târîh-i Guzîde*, 716; Rızâ Kulî Hân Hidâyet, *Mecmau'l-Fusahâ*, I, 359; Edward Baron, *Ez Sa'dî tâ Câmî 'Asr-ı İstîlâ-yi Mogûl ve Tâtâr*, 161-165; Nevâyî, *Ricâl-i Kitâb-i Hâbîbü's-Siyer*, 87; Sa'id Nefîsî, *Târîh-i Nazm ve Nesr der İrân ve Zebân-i Fârsî*, I, 161; Hândmîr, *Habîb-üs Siyer*, III, 118; Nevâyî, *Ricâl-i Kitâb-i Hâbîbü's-Siyer*, 48; Râzî, *Târîh-i Kâmil-i İrân*, 359; Safa, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, III, 546- 551; Suhely Yârî Golderre, "Tashîh-i Dîvân-i Herevî be Komek-i Condhâ ve Sefinehâ", *Kitâb-i Mâh-i Edebiyât*, Sayı: 79, 1392 hş., 12.

⁸ Detaylı bilgi için bkz. Baron, *Ez Sa'dî tâ Câmî 'Asr-ı İstîlâ-yi Mogûl ve Tâtâr*, 157-158; Sa'id Nefîsî, *Târîh-i Nazm ve Nesr der İrân ve Zebân-i Fârsî*, I, 171; Safa, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, III, 817-825; Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, (Çev. Hasan Almaz), II, 149-150.

⁹ Detaylı bilgi için bkz. Müstevfî, *Târîh-i Guzîde*, 730; Devletşâh, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 187-189; Rızâ Kulî Hân Hidâyet, *Mecmau'l-Fusahâ*, II, 49; Edward Baron, *Ez Sa'dî tâ Câmî 'Asr-ı İstîlâ-yi Mogûl ve Tâtâr*, 301-312; Nevâyî, *Ricâl-i Kitâb-i Hâbîbü's-Siyer*, 78; Sa'id Nefîsî, *Târîh-i Nazm ve Nesr der İrân ve Zebân-i Fârsî*, I, 199-200; Safa, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, III, 886-903; Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, (Çev. Hasan Almaz), II, 158-161; Nimet Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynak Bilimi*, 286; Huseyn Rezmcû, "Revânşenâsi-yi Eş'âr-i 'İrfânî Hâcû-yi Kirmânî", *Keyhân-i Ferhengî*, Sayı:5, 12; Hânım Doktor Kohen, "Zendeğî-yi Hâcû-yi Kirmânî", *Makâlât-i Şeşomîn-i Humâyeş-i Sâlâne-i Zebân ve Edebiyât-i Fârsî*, 203-205; Hasan Çiftçi, *Klasik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, 274-275.

¹⁰ Detaylı bilgi için bkz. Hândmîr, *Habîb-üs Siyer*, III, 548; Kemâleddîn Mes'ûd Hucendî, *Dîvân-i Kemâleddîn Mes'ûd Hucendî*, (Tsh. K. Şidfer), Moskova 1975; Devletşâh, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 245-249; Rızâ Kulî Hân Hidâyet, *Mecmau'l-Fusahâ*, II, 94; Sa'id Nefîsî, *Târîh-i Nazm ve Nesr der İrân ve Zebân-i Fârsî*, I, 2010; Nevâyî, *Ricâl-i Kitâb-i Hâbîbü's-Siyer*, 98-99; Safa, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, III, 1131-1134; Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, (Çev. Hasan Almaz), II, 195-196; M. Nazîf Şahinoğlu, "Kemâl-i Hucendî", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 226; Emr Yezdân Ali Merdân, "Kemâl Hucendî ve Hasan Dehlevî", *Makâlât-i Mecme'i Bozurgdâşt-i Kemâl-i Hucendî*, 200-203; Ma'sûme-i Ma'denkon, "Vijegihâ-yi Momtâzî Kemâl-i Hucendî", *Nâme-i Ferhengistân*, Sayı: 9, 1376 hş., 56-57; Hasan Çiftçi, *Klasik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, 314; Emîr Yezdân Ali Merdân, "Kemâl Hucendî ve Hasan Dehlevî", *Makâlât-i Mecme-i Bozurgdâşt-i Kemâl-i Hucendî*, Tebriz 1375 hş., I, 201; Ca'fer Müeyyid Şîrâzî, "Peyvendhâ-yi Honerî Kemâl Hucendî ve Sa'dî Şîrâzî", *Makâlât-i Mecme-i Bozurgdâşt-i Kemâl-i Hucendî*, Tebriz 1375 hş., I, 254.

2.1. Behrâm-i Gûr

I. Yezdicerd'in oğlu Behrâm, Sâsânî soyunun on beşinci hükümdarı olup 420-438 yılları arasında hüküm sürmüştür.¹¹ Sürekli olarak yaban eşeği avına çıkan Behrâm, rivayete göre bir çukura düşerek ölmüştür. Bu yüzden ismi çukur ve mezar anlamına gelen gûr kelimesi ile anılmaktadır.¹²

گور بریان کند بهرام گوری نه چون پای ملخ باشد ز موری

*Behrâm-i Gûrî bir yaban eşeğinden kebab yağsa da; bu, karıncanın getirdiği çekirge bacağı kadar makbule geçmez.*¹³

نیشته است بر گور بهرام گور که دست کرم به ز بازوی زور

*Behrâm-i Gûr'un mezar taşına kerem eli zulmün pazusundan üstündür, diye yazılmıştır.*¹⁴

به پرخاش جستن چو بهرام گور کمندی به کتفش بر از خام گور

*Kavgacılıkta Behrâm-i Gûr'u andırıyor; omuzunda yaban eşeğinin derisinden yapılmış bir kemend taşıyordu.*¹⁵

Behrâm-i Gûr, Sa'dî tarafından kullanılan karakterlerden biridir. Güçlü bir hükümdara olan Behrâm'ın tutkusunun peşinde ölüm hadisesi onu Fars şiiri için ilginç bir malzeme haline getirmiştir. Hükümdarların güçlerine ve hâkimiyetlerine rağmen farklı zaafı onları nasihat edebiyatında kullanılacak bir duruma sokmuştur.

2.2. Cemşîd

Cemşîd veya Cem İran mitolojisinde yer alan bir hükümdardır. Kendisi birçok yeniliğe öncülük yapması ile bilinir. Nevruz bayramını onun kabul ettiği ve şarabı yine kendisinin icat ettiğine inanılmaktadır.¹⁶ Firdevsî'nin *Şahnâme*'sinde ilk hükümdar Cemşîd olarak geçer. Yüzük ve altın asadan oluşan iki önemli simgeye sahiptir. Bu nitelikleriyle Süleyman Peygamber'in özelliklerini hatırlatır. Hükümdarlığı zamanında dünya huzur ve refahla dolmuştur. Hem hükümdar hem de bir mübed olarak tanrısal güçte taşımaktadır.¹⁷

شمنیدم که جمشید فرخ سرشت به سرچشمه‌ای بر به سنگی نبشت

بر این چشمه چون ما بسی دم زدند برقتد چون چشم بر هم زدند

¹¹ Yıldırım, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 2008, s. 148.

¹² İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 2004, s. 63; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 148.

¹³ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), 77; Sa'dî-yi Şîrâzî, *Bostan ve Gülistan*, (Haz. Hüseyin Su-Abdülrahim Karadeniz), Hece Yayınları, Ankara 2011, s. 335.

¹⁴ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 335.

¹⁵ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 344; Şîrâzî, *Bostan ve Gülistan*, (Haz. Su-Karadeniz), s. 168.

¹⁶ Şîrâzî, *Bostan ve Gülistan*, (Haz. Su- Karadeniz), s. 46.

¹⁷ İbn-i Belhî, *Farsnâme*, İntişârât-i Esâtîr, Tahrân 1384 hş., s. 10; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 204-206.

*İşittim ki, Mübarek Cemşîd bir çeşmenin taşına şöyle yazdırmış; bizim gibi nice insanlar bu çeşmenin başında nefes aldılar ve gözlerini kapar kapamaz gittiler.*¹⁸

کـرـا دانی از خسـروان عجم ز عهد فریدون و ضحاک و جم
که بر تخت و ملکش نیامد زوال؟ نماند بجز ملک ایزد تعال

*Acem hükümdarlarından Ferîdûn, Dahhâk ve Cem döneminden hangidini biliyordun ki tahtına ve mülküne zevâl gelmemiş olsun! Yüce Allah'ın mülkünden başkası kalmaz.*¹⁹

نه سمام و نریمان و افراسیاب نه کسری و دارا و جمشید ماند

*Ne Sâm, Nerîmân, Efrâsyâb; ne de Kîsrâ (Nûşîrâven), Dârâ, Cemşîd kaldı.*²⁰

چو شد روز آمد شب تیره رنگ چو جمشید بگذشت ضحاک بود

*Gün geldikten sonra karanlık gece oldu; Cemşîd öldükten sonra Dahhâk (Hükümdar) oldu.*²¹

حـدیث پادشـاهان عجم را حکایات نامه ضحاک و جم را

بخوانند هوشمند نیکفرجام نشاید کرد ضایع خیره ایام

مگر کز خوی نیکان پند گیرند وز انجام بـدان عـبرت پذیرند

*Acem padişâhlarının hadiselerini, Dahhâk ve Cem'in iyi sonlu hikâyesini akıllıca oku! Boşuna günleri tüketme! Sondan ibret almayı bil! Yoksa iyi huylular nasihat almaz mı?*²²

2.3. Dârâ

Dârâ, on dört yıl boyunca İran'a hükmeden Ahâmeniş kralı olup İskender tarafından öldürülen hükümdardır. Dârâ'nın ölümünün ardından İskender, İsfahân'da İran büyüklerine yazdığı bir mektupla hükümdarlığını ilan etmiştir. Dârâ, Keyânî sülalesinin son hükümdarıdır.²³

نه سمام و نریمان و افراسیاب نه کسری و دارا و جمشید ماند

*Ne Sâm, Nerîmân, Efrâsyâb; ne de Kîsrâ (Nûşîrâven), Dârâ, Cemşîd kaldı.*²⁴

نوسـیروان کـجـا شـد و دارا و یزگرد گردان شاهنامه و خانان و قیصران

*Nûşîrevân, Dârâ, Yezgerd, Şâhnâme kahramanları, Hânlar ve Kayserler nereye gitti?*²⁵

¹⁸ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 230;

¹⁹ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 234.

²⁰ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 1051.

²¹ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 1056.

²² Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 1092; Şîrâzî, *Bostan ve Gülîstan*, (Haz. Su-Karadeniz), s. 159.

²³ İbn-i Belhî, *Farsnâme*, s.15; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 233.

²⁴ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 1051.

²⁵ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 1068.

Dârâ, tıpkı diğer meşhur İslâm öncesi İran hükümdarları gibi büyüklüğü ile zikredildikten sonra geçici dünyadan bir şey elde edememenin sembolü olarak kullanılmıştır. Sa'dî, külliyyâtın birçok yerinde İran hükümdarlarını sıralamakta onları geçmişteki azametleri ile anlamakta ve kendi asrında onların yok olup gitmeleri ile dünyayı aslında hükümdarsız ve aldatıcı bir yer olarak her defasında sunmaktadır.

2.4. Efrâsiyâb

Ferîdûn'un üç oğlundan biri olan Tûr'un soyundan gelen Efrâsiyâb, Türkistan bölgesinin hâkimidir. Efrâsiyâb, antik İran efsanelerinde İran-Turan savaşlarında Turan ordularını temsil eden Türk kökenli hükümdardır.²⁶ Efrâsiyâb karakteri özellikle Firdevsî'nin *Şâhnâme* adlı eserinde İran-Turan savaşlarında sık sık bahsedilen korkusuz ve çetin düşmanı simgelemektedir. Hatta Firdevsî'nin eserine göre Efrâsiyâb'ın Turan orduları bir müddet İran'ı işgal bile etmiştir.²⁷

گر او پیشدستی کند غم مدار
ور افراسیاب اسست مغزش بر آر

*Önce el kaldıran düşman olursa kaygılanma; Efrâsiyâb da olsa beynini akıt.*²⁸

Bostân adlı eserinde ordu sevk etmenin ve düşmanla çarpışmanın usulleri üzerine de bilgiler veren Sa'dî, ilk hamlenin düşmandan gelmesi hususunda hükümdarları uyarmaktadır. Sa'dî'ye göre, savaşa ilk düşmanın saldırarak başlaması gerekmektedir. Hatta bu düşman Efrâsiyâb gibi güçlü ya da çetin olsa da haklı olanın her zaman galip olacağına değinmektedir.

سعدی نگفتمت که مرو در کمند عشق
تیر نظر بیفکند افراسیاب را

*Sa'dî, sana söylemedim mi? Aşkın kemendine esir olma! Efrâsiyâb'ın bakışı ok atar.*²⁹

Şair, gazeliyatında yer alan bu beytinde sevgilinin bakışını Efrâsiyâb'ın okuna benzetmekte ve onun bakışı âşıktan kudretli görmektedir. Sa'dî'ye göre aşkın kendisine esir olunmamalı ve sevgilinin ok atan bakışına kapılmamak gerekmektedir. Çünkü bunlar âşığın kuvvetinin üzerindedir. Aslında sevgili çetin ve güçlü olan bir düşmana benzetilmekte ve onun karşısında âşığında çaresiz olduğu anlatılmak istenmekte ve bu güçlü düşmanın çetinliği de *Şâhnâme*'deki kudretli düşman Efrâsiyâb ile eş görülmektedir.

گر آن ساعد که او دارد بدی با رستم دستان
به یک ساعت بیفکندی اگر افراسیابستی

*O, Rüstem hikâyesindeki gibi bir pazuya sahipse; Efrâsiyâb'ı bir anda yenebilir.*³⁰

رستمی باید که پیشانی کند با دیو نفس
گر برو غالب شویم افراسیاب افکنده ایم

*Rüstemliğin nefsin devine küstahlık etmesi gerekir; galip gelirsek, Efrâsiyâb'ı yenmişiz demektir.*³¹

²⁶ İbn-i Belhî, *Farsnâme*, s. 13.

²⁷ Hekîm Ebu'l-Kâsım Firdevsî, *Şâhnâme*, İntişârât-i Tahrân, Tahran 1388 hş., s. 134-162.

²⁸ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 260.

²⁹ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 447; Şîrâzî, *Şerh-i Gazelhâ-yi Sa'dî*, (Tsh. Buzurk Hâlikî-'İkdâyî), I, s. 28.

³⁰ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 748; Şîrâzî, *Şerh-i Gazelhâ-yi Sa'dî*, (Tsh. Hâlikî-'İkdâyî), II, s. 1084.

³¹ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 1020.

نه سام و نریمان و افراسیاب نه کسری و دارا و جمشید ماند

*Ne Sâm, Nerîmân, Efrâsyâb; ne de Kîsrâ (Nûşîrâven), Dârâ, Cemşîd kaldı.*³²

Dünyanın fani bir mekân olduğu Sa'dî'ye göre her defasında hatırlanmalıdır. Bunu yaparken şair devamlı antik dönemin büyük hükümdarlarına dünyanın kalmadığını, Efrasiyâb'ı örnek göstererek hatırlatmaktadır. Ayrıca nefsin küstahlığını yenen kişiyi de Efrasiyâb gibi güçlü bir düşmanı yenmeye benzetmektedir.

2.5. Ferîdûn

İran mitolojisinde Âtbîn'in oğlu olarak bilinen Ferîdûn, Dahhâk'ın öldürülmesinden sonra tahta geçmiş, yaşlanınca ülkeyi oğulları Tur, Selm ve İrec arasında paylaşmış ve Turan'ı Tur'a, Arap ülkesini Selm'e, İran'ı da İrec'e vermiştir.³³

جهان ای برادر نماند به کس دل اندر جهان آفرین بند و بس

مکن تکیه بر ملک دنیا و پشت که بسیار کس چون تو پرورد و کشت

چو آهنگ رفتن کند جان پاک چه بر تخت مردن چه بر روی خاک

Ferîdûn köşkünün kemeri üzerine şunları yazmıştı:

Ey kardeş! Dünya kimseye kalmaz; Gönlünü Allah'a bağla, yeter.

Dünyanın mülküne aldanıp güvenme! Birçok kimseyi besleyip öldürdü.

*Temiz can, göç yolunu tuttuktan sonra; taht üzerinde ya da toprak üzerinde ölmüşsün ne fark eder.*³⁴

گر فریدون شود بنعمت و ملک بی هنر را بهیچکس مشمار

*Malıyla mülküyle Ferîdûn dahi olsa, hünersiz birini hiç kimse say!*³⁵

فریدون گفت نقاشان چین را که پیرامون خرگشاهش بدوزند

دان را نیک دار، ای مرد هشیار که نیکان خود بزرگ و نیک روزند

Ferîdûn Çinli nakkaşlara, otağının etrafına şu beyti işlemelerini emretti:

*Ey akıllı adam kötülerini iyi tut! Çünkü iyiler zaten büyük ve mutludur.*³⁶

کس این رسم و ترتیب و آیین ندید فریدون بان شکوه، این ندید

*Kimse bu tarzda düzen ve bu usulde idare görmedi; Ferîdûn bile bu azameti görmei.*³⁷

کرا دانسی از خسروان عجم ز عهد فریدون و ضحاک و جم

که بر تخت و ملکش نیامد زوال؟ نماند بجز ملک ایزد تعال

³² Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa 'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 1051.

³³ İbn-i Belhî, *Farsnâme*, s. 11-12; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 307.

³⁴ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa 'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 25.

³⁵ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa 'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 97.

³⁶ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa 'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 192.

³⁷ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa 'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 212.

*Ferîdûn, Dahhâk ve Cem... Acem hükümdârlarından hangini biliyorsun ki, tahtına ve mülküne zevâl gelmemiş olsun? Yüce Allah'ın mülkünden başkası kalmamıştır.*³⁸

گـدارا کـنـد یک درم سـیم سـیر فریدون به ملک عجم نیم سیر

*Dilenciyi bir dirhem gümüş doyururken; Acem memleketine hâkim Ferîdûn yarı tokdur.*³⁹

که روز بزم بر تخت کیانی فریدونست و روز رزم رسـتم

*Meclis gününde Keyânî tahtı üzerinde Ferîdûn, savaş gününde Rüstem'dir.*⁴⁰

İran'ın mitolojik karakterlerinden biri olan Ferîdûn, hükümdar kimliği ile Sa'dî tarafından kullanılan öğelerden biridir. Ferîdûn'un büyük bir hükümdar olduğu halde dünya mülküne önem vermediği, şair tarafından örnek gösterilen bir doğru davranış olarak Moğol döneminin yöneticilerine nasihat olarak sunulmaktadır. Sa'dî, dünya üzerinde ne kadar büyük bir saltanata sahip olursa olsun kişinin bir bunların hepsini terk edeceğini ve mülkün gerçek sahibinin yaratıcı olduğunu sıkça büyük bir hükümdar olan Ferîdûn üzerinden vurgulamaktadır. Ferîdûn genel olarak külliyyâta İran'ın diğer efsanevî hükümdarları ile anılmakta ve karşılaştırılmaktadır.

2. 6. Husrev-i Pervîz

Husrev-i Pervîz Sâsânî hükümdarı Hürmüz'ün oğludur. Sasanî hükümdarı Husrev Pervîz ile Şirin'in aşk hikâyeleri Fars edebiyatına konu olmuştur. Husrev ve Şirin'in hikâyesi ilk defa Firdevsî'nin *Şahnâmesi*'nde anlatılmıştır. Daha sonra bu olay farklı şairlerin elinde detaylanarak aktarılmıştır.⁴¹

بیابکوی که پرویز از زمانه چه خورد برو پیرس که خسرو از این میانه چه برد

*Gel ve söyle! Pervîz zamaneden ne aldı (kopardı yedi); Fars'a git sor! Husrev oradan ne götürdü?*⁴²

لب شیرینت ار شیرین بدیدی در سخن گفتن بر او شکرانه بودی گر بدادی ملک پرویزت

*Konuşurken Şirin, dudağını görseydi, ona şükran için Pervîz'in mülkünü verirdi.*⁴³

Sa'dî, külliyyatının birçok yerinde İslâm öncesi dönemde İran'da hüküm sürmüş bazı devlet adamından örnekler vermektedir. Şairin sadece İran coğrafyasındaki tarihi karakterlerden değil, aynı zamanda bu bölgeye komşu olan milletlerin tarihî kişiliklerden de bolca örnekler sunduğu görülmektedir. Bu yönü ile Sa'dî, müeddib kişiliğinin yanında iyi bir tarih bilgisine de sahiptir. Nasihat edebiyatının önde gelen isimlerinden olan şair, tarihî karakterlerin yakınlarına verdikleri öğütleri eserlerinde kullanması da çok doğaldır.

³⁸ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), s. 234.

³⁹ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), s. 359.

⁴⁰ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), s. 923.

⁴¹ İbn-i Belhî, *Farsnâme*, s. 111; Şîrâzî, *Bostan ve Gülistan*, (Haz. Su-Karadeniz), s. 34; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 393.

⁴² Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), s. 1047.

⁴³ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), s. 464; Şîrâzî, *Şerh-i Gazelhâ-yi Sa'dî*, (Tsh. Hâlikî-İkdâyî), I, s. 98.

2.7. Rüstem

İran'ın millî hikâyelerinin en büyük kahramanı olan Rüstem, Zâl'in oğludur. Fars mitolojisine göre altı yüz yıl ömür sürmüştür. Keykubâd, Keykâvûs ve Keyhusrev dönemlerinin dünya kahramanı olan Rüstem sayesinde bu hükümdarların saltanatları ayakta kalmıştır.⁴⁴

دانی که چه گفت زال با رستم گرد دشمن نتوان حقیر و بیچاره شمر

*Zâl'in Rüstem'e ne söylediğini bil! Düşmanı hakir ve biçare sayılamaz!*⁴⁵

بتدبیر رستم در آید ببنده که اسفندیارش نجس است از کمند

*Kemendinden İsfendiyâr'ın bile kurtulamadığı Rüstem, tedbirle ele geçirilmiştir.*⁴⁶

عنان باز پیچان نفس از حرام بمردی ز رستم گذشتن و سام

*Nefislerinin dizginlerini haramdan çevirebilenler; Rüstem'den ve Sâm'dan daha ileridirler.*⁴⁷

گر آن ساعد که او دارد بدی با رستم دستان به یک ساعت بیفکندی اگر افراسیابستی

*Zal oğlu Rüstem gibi bir pazuya sahipse; Efrâsiyâb olsa da bir anda yener.*⁴⁸

که روز بزم بر تخت کیانی فریدونست و روز رزم رستم

*Meclis gününde Keyânî tahtı üzerinde Ferîdûn, savaş gününde Rüstem'dir.*⁴⁹

Emîr Enkiyânû'ya⁵⁰ yazılan sitâyîşte Sa'dî, Emir'i meclisteki adil yönü ile Ferîdûn'a, savaş meydanında da cengâverliği ile Rüstem'e benzetmektedir.

رستمی باید که پیشانی کند با دیو نفس گر برو غالب شویم افراسیاب افکنده ایم

*Rüstemliğin nefis devine küstahlık etmesi gerekir; galip gelirse, Efrâsiyâb'ı yenmişiz demektir.*⁵¹

Sa'dî, nefsi Rüstem'in mücadele ettiği devlere benzetmekte ve nefsi yenmeyi de Efrâsiyâb'ı yenilgiye uğratmak gibi büyük bir işe denk görmektedir. Şair, nefis mücadelesinin aslında ne kadar zor olduğuna dikkat çekmektedir. Sa'dî'nin Farsça şiirlerinde birçok yönü ile ortaya çıkan Rüstem karakteri bir hükümdar ya da devlet adamı olmamasına rağmen İran hükümdarlarının dayanağı olmuştur.

⁴⁴ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 592; Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 382; Şîrâzî, *Bostan ve Gülîstan*, (Haz. Su- Karadeniz), s. 28.

⁴⁵ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 29.

⁴⁶ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 259; Şîrâzî, *Bostan ve Gülîstan*, (Haz. Su- Karadeniz), s. 77.

⁴⁷ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 363; Şîrâzî, *Bostan ve Gülîstan*, (Haz. Su- Karadeniz), s. 187.

⁴⁸ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 748; Şîrâzî, *Şerh-i Gazelhâ-yi Sa'dî*, (Tsh. Hâlikî-İkdâyî), II, s. 1084.

⁴⁹ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 923.

⁵⁰ Enkiyanu, Abaka Han'ın Moğol kökenli emirlerinden olup bir süre Fars bölgesinde yöneticilik yapmıştır. Zerkûb-i Şîrâzî, *Şîrâznâme*, 65.

⁵¹ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 1020.

2.8. İskender

Zülkarneyn ile aynı kişi olduğu da söylenen Makedonya kralı II. Philippos (Filip) ile epiros Prensesi Olympias'ın oğlu İskender, Fars edebiyatında doğulu kavimlerle olan savaşları ve âb-ı hayatı arayan karakteri ile yer edinmiştir. İskender, hem batıyı temsil etmekte, hem de doğu ve batıyı hâkimiyeti altına alan yeni bir medeniyeti de simgelemektedir. Onun zamanında Anadolu, Suriye, Mısır, İran, ve Kuzey Hindistan tek bir devletin çatısı altında birleşmiştir.⁵²

سکندر که بر عالمی حکم داشت در آن دم که بگذشت و عالم گذاشت

*Âleme hükmeden İskender bile, bir anda âlemi bıraktı, öldü.*⁵³

ای خضر حلالیت نکم چشمه حیوان دانی که سکندر به چه محنت طلبید ست؟

*Ey Hızır, âb-ı hayatı helâl etmiyorum; İskender ne eziyet çekti onu bulmak isterken bilmiyor musun?*⁵⁴

بسیار چو ذوالقرنین آفاق بگردیدست این تشنه که میمیرد بر چشمه حیوانات

*Âb-ı hayatın kenarında ölen bu susamış Zülkarneyn gibi birçok ufukları dolaştırmıştır.*⁵⁵

پرده چه باشد میان عاشق و معشوق سد سکندر نه مانعست و نه حایل

*Âşık ve maşûğun arasında ne perde olur? Ne de âşık ve maşûğa İskender seddi manidir.*⁵⁶

فرمانبر خدای و نگهبان خلق باش این هر دو قرن اگر بگرفتگی سکندری

*Bu her iki dönemin İskenderliğini alırsan, Allah'a itaat et ve halkın koruyucusu ol!*⁵⁷

به سکندر نه ملک ماند و نه مال به فریدون نه تاج ماند و نه تخت

*İskender'den ne mülk ne de mal kaldı; Feridun'dan ne taç ne de taht kaldı.*⁵⁸

Sa'dî'nin Farsça şiirlerinde İskender karakteri; âb-ı hayatı arayan, Yecüc ve Mecüc kavmini yaptığı seddin arkasına hapseden, Yecüc ve Mecüc'ün eziyetinden dünyayı kurtaran, doğulularla savaşan ve tüm dünyayı hâkimiyetine almasına rağmen âlemi bırakıp giden bir ölümlü olarak ele alınmıştır. Aslında genel itibari ile tüm doğu edebiyatında olduğu gibi Sa'dî'nin şiirlerinde de İskender'e iki bakış açısı ile yaklaşıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki *Kur'an-i Kerim*'de bahsedilen Zülkarneyn ile eşleştirilen, Yecüc ve Mecüc kavmi ile mücadele eden onları seddin arkasına hapseden ve batıdan doğuya kadar tüm dünyayı ele geçiren İskender karakteridir. Diğer ise tarihte var olduğunu bildiğimiz, Makedonya'dan çıkıp Yakınoğu'yu Hindistan'a kadar ele geçiren ve Doğu-Batı medeniyetlerinin birbirine karıştığı Helenistik dönemi başlatan Makedonyalı İskender karakteridir.

⁵² İbn-i Belhî, *Farsnâme*, s. 56-58.

⁵³ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), s. 412.

⁵⁴ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), s. 481; Şîrâzî, *Şerh-i Gazelhâ-yi Sa'dî*, I, s. 158.

⁵⁵ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), s. 529.

⁵⁶ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), s. 644.

⁵⁷ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), s. 951.

⁵⁸ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), s. 1039.

Ayrıca Sa'dî, dönemin Salgurlu yöneticilerini Yecüc ve Mecüc'ü engelleyen İskender'e benzetmektedir.

سکندر دیوار رویین و سنگ بگرد از جهان راه یاجوج تنگ

*İskender, taş ve tunç ile Yecüc'ün yolunu dünyaya dar etmişti.*⁵⁹

Her iki bakış açısının Sa'dî tarafından ustaca kullanılması ve birbiri ile edebî bir şekilde harmanlanması, onun şiirlerinde kullandığı çoğu şahıslarda olduğu gibi, derin bir tarih, din ve mitoloji bilgisine sahip olduğunu bize göstermektedir. Dinî, tarihî ve mitolojik kaynaklara sahip bu bilgilerle Sa'dî, farklı bir İskender karakterini, bazen yaptıkları işler neticesinde dönemin yöneticilerine de benzeterek bizlere sunmaktadır.

3. Sa'dî-i Şîrâzî'nin Şiirlerinde Ortaçağ Hükümdarları

3.1. Atabek Ebu Bekir bin Sa'd bin Zengî

Fars Atabeği Ebu Bekir Bin Sa'd Bin Zengî, Fars Atabeklerinden olup onun döneminde Fars Atabekliği İlhanlı yönetimine tabi bir şekilde yaşamaktaydı. Ebu Bekir Bin Sa'd Bin Zengî, Moğollara karşı Ön Asya'da Müslüman devletlerle ittifak arayışı içine girdiyse de bunun sonuçsuz kalacağını görmüş, kardeşini dönemin Moğol hükümdarı olan Ögedey Han'a⁶⁰ elçi olarak göndermiştir. Onun bu davranışı Han tarafında memnuniyetle karşılanmış kendisine Kutlug lakabı verilerek Fars idaresi tekrar ona bırakılmıştır.⁶¹

Fakat kendisi döneminde Moğol zülmünden kaçan şairleri, bilim insanlarını ve özellikle Sa'dî şahsini himaye ettiği için şairimizin külliyyâtında özel bir yere sahip olan birkaç kişiden biridir. Onun Sa'dî'nin hamisi olması ve onu desteklemesi şair tarafından sıkça dile getirilmektedir.⁶²

امید هست که روی ملال درنکشد ازین سخن که گلستان نه جای دلتگست

علی الخصوص که دیباچه همایش بنام سعد ابوبکر سعد بن زنگست

Umarım ki okurken üzülp kaç çatmaz; çünkü gülîstân üzülecek yer değildir.

*Özellikle kutlu önsözü Sa'd Ebû Bekr Sa'd b. Zengî'nin adınadır.*⁶³

که سعدی که گوی بلاغت ربود در ایام بو بکر بن سعد بود

*Belâgat topunu çelen Sa'dî, Ebû Bekr'in devrinde yaşadı.*⁶⁴

⁵⁹ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 212.

⁶⁰ Cengiz Han'ın üçüncü oğlu olup Cuci ve Çağatay'ın küçük kardeşi, Tuluy'un ağabeyidir. Gençliğinden itibaren Cengiz Han'ın çeşitli seferlerine katılmış ve 1220 yılı başlarında Otrar kuşatmasını yürütmüştür. Osman Gazi Özgüdenli, "Ögedey Han", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, s. 21-22.

⁶¹ Erdoğan Merçil, *Fars Atabekleri Salgurlular*, TTK, Ankara 1991, s. 87.

⁶² Nefîsî, *Târîh-i Nazm ve Nesr*, I, s. 173; Safa, *İran Edebiyatı Tarihi*, II, s. 33-34; K. Kenârûdî, "Nizâm-i Mâlîyât-i Mogûlân ve Te'sîr-i Ân der İnhîtât ve Zevâl-i Şehrîhâyi İrân", *Pejûheşi Târîh*, 12, 1387 hş., s. 86.

⁶³ Sa'dî-yi Şîrâzî, *Golistân-i Sa'dî*, (Tsh. Halîl Hatîb Rehber), Tahran 1347 hş., s. 33; Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 20.

گر از سعد زنگی مثل ماند یاد فلک یاور سعد بو بکر باد

*Sa'd Zengi'den hatıra olarak bir misal kaldıysa; felek, sen Sa'd Ebû Bekr'in yardımcısı ol!*⁶⁵

چنین پادشاهان که دین پرورند به بازوی دین، گوی دولت برند

از آنان نبینم درین عهد کس و گر هست بو بکر سعد ست و بس

*Böyle dindâr padişahlar, din pazusu ile devlet topunu çelmişlerdir; bu devirde onlardan kimseyi görmüyorum, Ebû Bekr Sa'd müstesnadır.*⁶⁶

بحمد الله این سیرت و راه راست اتابک ابو بکر بن سعد راست

*Hamd olsun Allah'a Atabek Ebû Bekr b. Sa'd bu güzel adet ve doğru yoldadır.*⁶⁷

چو حاتم به آزاد مردی دگر ز دوران گیتی نیاید مگر

ابو بکر سعد آنکه دست نوال نهد همشش بر دهان سوال

Dünya var olduğundan beri Hatem gibi başka hür biri dünyaya gelmedi,

*Sa'd b. Ebû Bekr müstesna! Onun cömert eli ve himmeti ihtiyacın ağzını örter.*⁶⁸

از آن جمله سختی که بر من گذشت دهانم جز امروز شیرین نگشت

در اقبال و تأیید بو بکر سعد که مادر نزیاید چو قبل و بعد

*Maruz kaldığım tüm zorluklara rağmen bu günün dışında ağzım hiç tatlanmadı. Hiçbir ananın onun gibi bir evlat doğurmadiği Sa'd b. Ebû Bekr'in ikbal ve saltanatında (Tatlandı).*⁶⁹

تو همچنان دل شهری بغمزه ای ببری که بندگان بنی سعد خوان یغمارا

*Sen, hân-ı yağmâ yapan Benî Sa'd'ın köleleri gibi, gönül şehrini bir gamzenle öylece çekiyorsun.*⁷⁰

خداوند فرمان ملک سلیمان شهنشاه عادل اتابک محمد

ز سعد ابو بکر تا سعد زنگی پدر پدر نامور جد بر جد

*Sa'd Ebû Bekr'den Sa'd Zengi'ye kadar; babadan babaya, ceden cede ünlü.*⁷¹

⁶⁴ Sa'dî-yi Şîrâzî, *Bustân-i Sa'dî*, (Tsh. Halîl Hatîb Rehber), Tahran 1347 hş., s. 32; Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 211.

⁶⁵ Şîrâzî, *Bustân-i Sa'dî*, (Tsh. Rehber), s. 34; Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 213.

⁶⁶ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 228; Şîrâzî, *Bostan ve Gülistan*, (Haz. Su-Karadeniz), s. 43.

⁶⁷ Şîrâzî, *Bustân-i Sa'dî*, (Tsh. Rehber), 127; Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 233.

⁶⁸ Şîrâzî, *Bustân-i Sa'dî*, (Tsh. Rehber), 312; Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 284.

⁶⁹ Şîrâzî, *Bustân-i Sa'dî*, (Tsh. Rehber), 748; Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 401.

⁷⁰ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 444.

⁷¹ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 897.

Süleyman mülkünün ferman sahibi büyük hükümdar âdil Atabek Muhammed.

وارث ملک عجم اتابک اعظم سعد ابو بکر سعد زنگی مودود

Acem mülkünün vârisi, sevilen büyük Atabek Sa'd Ebû Bekr Sa'd Zengî⁷²

بیرسیدم این کشور آسوده کی شد کسی گفت سعدی چه شوریده رنگی
چنان بود در عهد اول که دیدی جهانی پر آشوب و تشویش و تنگی
چنین شد در ایام سلطان عادل اتابک ابو بکر بن سعد زنگی

Sordum bu ülke ne zaman âsûde oldu/ rahatladı? Birisi; Sa'dî ne perişansın dedi.

Dünya karışıklık ve sıkıntı içindeydi gördün, önceki dönemde böyle idi.

(şimdi) Âdil sultan Atabek Ebû Bekr Sa'd b. Zengî'nin döneminde böyle oldu.⁷³

گر آفتاب فرو شد هنوز باکی نیست ترا که سایه بو بکر سعد زنگی هست

Güneş battıysa henüz endişelenecek bir şey yoktur; Ebû Bekr Sa'd Zengî gölgesi mevcuttur.⁷⁴

امید امن و سلامت بگوش دل می گفت بقای سعد ابو بکر سعد زنگی باد

Güvenin ve selâmetin umudu gönül köşesini tutuyordu; Sa'd Ebû Bekr Sa'd Zengî'nin başı sağ olsun.⁷⁵

روان پاک ابو بکر سعد زنگی را خدای پاک بفضل و کرم بیامرزاد

Temiz giden Ebû Bekr Sa'd b. Zengî'yi Allah fazli ve kerimi ile bağışlasın.⁷⁶

نمرد نام ابو بکر سعد بن زنگی که ماند سعد ابو بکر نامبردارش

Ebû Bekir Sa'd'ın adı ölmedi; Onun ünü Sa'd Ebû Bekir olarak kaldı.⁷⁷

خسرو صاحبقران غوث زمان بو بکر سعد آنکه اخلاقش پسندیدست و اوصافش گزین

Ahlaklı ve seçkin vasıfları beğenilen; üstün hükümdar, zamanın kavısı Ebû Bekr Sa'd.⁷⁸

گر از سعد زنگی مثل ماند یاد فلک یاور سعد بو بکر باد

Sa'd Zengî'den hatıra olarak bir misal kaldıysa; felek, sen Sa'd Ebû Bekr'in yardımcısı ol!⁷⁹

⁷² Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 905.

⁷³ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 953.

⁷⁴ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 958.

⁷⁵ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 959.

⁷⁶ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 960.

⁷⁷ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 962.

⁷⁸ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 965.

خداوند فرمان ملک سلیمان شهنشاہ عادل اتابک محمد
ز سعد ابو بکر تا سعد زنگی پدر بر پدر نامور جد بر جد

*Sa'd Ebû Bekr'den Sa'd Zengî'ye kadar; babadan babaya, cedden cedde ünlü.*⁸⁰

Süleyman mülkünün ferman sahibi büyük hükümdar âdil Atabek Muhammed.

وارث ملک عجم اتابک اعظم سعد ابو بکر سعد زنگی مودود

*Acem mülkünün vârisi, sevilen büyük Atabek Sa'd Ebû Bekr Sa'd Zengî*⁸¹

گر آفتاب فرو شد هنوز باکی نیست ترا که سایه بو بکر سعد زنگی هست

*Güneş battıysa henüz endişelenecek bir şey yoktur; Ebû Bekr Sa'd Zengî gölgesi mevcuttur.*⁸²

نمرد سعد ابو بکر سعد بن زنگی که هست سایه امیدوار فرزندش

*Çocuğunun ümidvâr gölgesinde Sa'd Ebû Bekir Sa'd b. Zengî ölmedi.*⁸³

نمرد نام ابو بکر سعد بن زنگی که ماند سعد ابو بکر نامبردارش

*Ebû Bekir Sa'd'ın adı ölmedi; Onun ünü Sa'd Ebû Bekir olarak kaldı.*⁸⁴

Sa'dî, himayesinde olduğu Fars Atabekliğini yani Salgurluları ve bu atabekliğin yöneticisi olan Sa'd hanedanını külliyatının farklı yerlerinde bolca zikretmekte ve onlara minnet duygusunu ifade etmektedir. Çünkü yaşadığı dönemde alimleir ve müeddipleri koruyan onlara Fars Atabekliği içerisinde yer alan medrese ve hangâhmlarda yer açan Sa'd hanedanı şairin gözünde çok kıymetli ve kahramanca bir yere sahiptir. Onların bu himayesi sayesinde Fars edebiyatının güzel örnekleri elimize ulaabilmıştır.

Sa'dî Farsça şiirlerinde; Fars Atabekliği'nin yöneticilerine dualar etmekte, onların yönetimlerini güzel, doğru, dindâr olarak nitelendirmekte ve eserlerini onlar adına telif ettiğini söylemektedir. Salgurluları Hâtem gibi yiğit, Süleyman gibi muktedir ve Acem mülkünün varisi olarak nitelendirmektedir. Yine şair, Moğol dönemini güneşin battığı karanlık bir geceye benzetmekte fakat bu durumdan endişe etmediğini çünkü Sa'd ailesinin himayesinde olmanın durumu düzelttiğine değinmekte, onların güven ve selameti getirdiğini vurgulamaktadır.

⁷⁹ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), s. 213.

⁸⁰ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), s. 897.

⁸¹ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), s. 905.

⁸² Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), s. 958.

⁸³ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), s. 961.

⁸⁴ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), s. 962.

3.2. Atabek Muhammedşâh

Atabek Sa'd'dan sonra yerine çocuk yaşta yerine oğlu Muhammed geçmiştir. Küçük yaşta olduğu için annesi Terken onun yerine naiblik yapmıştır. Fakat Muhammed, kısa bir süre sonra ölmüş onun yerine Hülâgu Han'ın Bağdad kuşatmasına katılan ve han tarafından beğenilen Muhammedşâh Salgurlu tahtına oturmuştur. Fakat devlet işlerinden uzaklaştırılan Terken Hatun, 1260 tarihinde Muhammedşâh'ı adamlarına öldürtmüştür.⁸⁵ Bu dönemden sonra Fars Atabekliği'nin çöküş dönemine girdiğini görmekteyiz. Böylece Moğol hâkimiyeti Fars bölgesinde giderek artacaktır.

خداوند فرمان ملک سلیمان شهنشاه عادل اتابک محمد

*Süleyman mülkünün ferman sahibi büyük hükümdar âdil Atabek Muhammed.*⁸⁶

Sekiz ay kadar Fars memleketine hükmetmesine rağmen Sa'dî tarafından övgüyle anılması onun da tıpkı Salgurlu hanedanından gelen ataları gibi âlimleri ve sanat erbabının himaye ettiği sonucuna bizleri götürmektedir.

3.3. Atabek Muzafferuddîn Selçukşâh

Fars Atabeklerinde Muzafferuddin Selçukşâh, Terken Hatun'un desteği ile tahta çıkmış ve onun devlet içindeki gücünü çok iyi anlayan Selçukşâh, Terken Hatun ile evlenmiştir. Fakat Terken Hatun'un sonu Selçukşâh'ın elinden olmuş, Terken Hatun'un öldürülmesi Moğol ordularının Fars bölgesine gelmesine sebep olmuştur. 1264 yılında gerçekleşen Kazerun savaşında yenilen Selçukşâh daha sonra Moğollar tarafından katledilmiştir.⁸⁷

امید بسته بر آمد صباح خیر دمید بدور دولت سلجوقشاه سلغر شاه

*Salgurşâhı Selçukşâh'ın devleti zamanında; sabah hayırlı doğuşa ümit bağlamıştı..*⁸⁸

دفتر ز شعر گفته بشوی و دگر مگوی الا دعای دولت سلجوقشاه را

*Şiir yazmayı bırak, artık söyleme sadece Selçukşâh'ın devletine dua et.*⁸⁹

مظفرالدین سلجوقشاه کز عدلش روان تکلوه و بو بکر سعد می نازند

*Muzaffereddîn Selçukşâh'ın adaletinden Tekle ve Ebû Bekr Sa'd'ın ruhları övünür.*⁹⁰

بدور دولت سلجوقشاه سلغر شاه خدایگان معظم اتابک اعظم

*Muazzam kudretli büyük Atabek Salgurlu Şâhı Selçukşâh'ın devleti zamanında.*⁹¹

امید بسته بر آمد صباح خیر دمید بدور دولت سلجوقشاه سلغر شاه

⁸⁵ Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 185; Merçil, *Fars Atabekleri Salgurlular*, s. 100-103.

⁸⁶ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), s. 897.

⁸⁷ Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 186.

⁸⁸ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), s. 939.

⁸⁹ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), s. 887.

⁹⁰ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), s. 903.

⁹¹ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), s. 924.

*Salgurlu Şâhı Selçukşâh'ın devleti zamanında; sabah hayırla doğdu ümit bağladı.*⁹²

Atabek Muhammedşâh gibi Muzafferüddîn Selçukşâh da Sa'dî tarafından methedilmektedir. Edebiyat ehlinin Fars atabekliğinde hüküm sürmüş yöneticiler tarafından devamlı korunması bize bu işin aslında bir devlet politikası haline geldiğini göstermektedir. Sa'dî-i Şîrâzî'nin Ebu Bekr b. Sa'd'dan başlayarak ve Ebu Bekr b. Sa'd'dan sonra gelen tüm Fars hâkimlerini külliyyâtında zikretmesi ve övmesi hükümdarlar değişse de Fars yöneticilerinin müeddiblere sahip olmasını belirli bir politika olarak düşünmemize sebep olmaktadır.

3.4. Hz. Ömer

Hz. Ömer, İslâm halifelerinin ikincisi olup yaşantısında Hz. Peygamberin uygulamalarını harfiyen takip etmesi ile tanınmaktadır. 634-644 yılları arasında Hz. Ebubekir'den sonra halifelik yapmıştır. Hilafeti sırasında Suriye, Filistin, Mısır, Irak ve İran İslâm devletinin sınırlarına katılmıştır. Hz. Ömer, 644 yılında şehid edilmiştir. O, İslâm halifeleri içinde gücü, sadakati ve adaleti ile tanınmaktadır.⁹³

نخستین ابو بکر پیر مرید ————— عمر پنجه بر پیچ دیو مرید

*(Peygamberin) Yaşlı ilk mürid Ebû Bekr'dir; (sonra) Şeytan'ın pençesini büken Ömer gelir.*⁹⁴

ور بتمکین ابین عفانی ————— ور بنی روی ابین خطابی

*İbn-i Affân gibi temkinli ve İbn-i Hattâb gibi güçlü olursan.*⁹⁵

Hz. Ömer, Sa'dî'nin dîvânında karşımıza putperestlikten İslâm'a dönerek Şeytan'ı yenilgiye uğratan, güçlü bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine güçlü bir kişilik olmasına ve halifeye rağmen insanları kırmaktan da çekinen bir sima olarak şiirlerde gösterilmektedir. Bostân adlı kitabın giriş kısmında ve külliyyâtın mevâ'iz bölümünde *Kasâ'îd-i Fârsî* başlığı altında diğer dört halife gibi özellikleri ile zikredilmektedir.

3.5. Sebüktekin

Gazneli devletinin kurucusu ve ilk hükümdarı olan Sebüktekin, 977-997 tarihleri arasında hüküm sürmüştür. Türk asıllı olan Sebüktekin, Afganistan ve Kuzey Hindistan bölgelerine sefer düzenlemiştir. Oğlu Mahmûd daha sonra Gazne devleti'ni genişletecek çağın en büyük devleti haline getirecektir.⁹⁶

ای که نصیحت کنی کز پی او دگر مرو ————— در نظر سبکتکین عیب ایاز کنی

⁹² Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), s. 939.

⁹³ Muhammed b. Dâvud, *Târih-i Benâketî*, (Tsh. Ca'fer Şe'âr), Tahrân 1348 hş., s. 92-95.

⁹⁴ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), s. 209.

⁹⁵ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), s. 945.

⁹⁶ Minhâcuddîn Osmân b. Sirâcuddîn Muhammed Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, I, (Haz. Abdulhay Habîbî), Encümen-i Târih-i Afgânistân, Kâbil 1343 hş., s. 266-269.

*Bana artık onun arkasından gitmememi öğütüyorsun; Sebüktegin'in huzurunda Ayâz'ın ayıbını beyan ediyorsun.*⁹⁷

Sa'dî'nin Afganistan ve Hindistan tarihine hâkim olduğunu şiirlerinde Gazne devleti yöneticilerinden birçok örnek vermesi ile bilmekteyiz. Sebüktekin, Gazneli Mahmûd ve Ayâz Sa'dî'nin bu dönemden kullandığı şahsiyetler arasında yer almaktadır.

3.6. Tekle

Tekle, Fars atabeylerinin üçüncüsüdür.⁹⁸

در اخبار شاهان پیشینه هست
که چون تکله بر تخت زنگی نشست
به دورانیش از کس نیاززد کس
سبق برد اگر خود همین بود و بس

*Önceki hükümdarlardan anlatılır ki; Tekle, Zengî tahtına oturduğunda; kimse kimseyi incitmemişti.*⁹⁹

مظفرالدین سلجوقشاه کز عدلش
روان تکله و بو بکر سعد می نازند

*Muzaffereddîn Selçukşâh'ın adaletinden Tekle ve Ebû Bekr Sa'd'ın ruhu övünür.*¹⁰⁰

3.7. Sungur ve Aybek

Salgurluların kurucusu Sungur, 1148-1161 yılları arasında hüküm sürmüştür. Selçuklulardan bağımsız hareket eden Sungur, şube Selçuklu devletleri ile de mücadele etmiştir.¹⁰¹

بن دگی درت ک نم چندی
بی ریاهمچو اییک و س نقر

*Riyâsız Aybek ve Sungur gibi, senin kapında ne zamandır kölelik ediyorum.*¹⁰²

Sungur'un sadık bir köle olmasının sevgiliye olan bağlılığına örnek olarak göstermektedir.

Türkistan kökenli olan Aybek, Sultan Şehâbeddîn Gûrî'nin sadık kölelerinden olup, daha sonra Kutbeddîn adı ile Delhi Sultanlığı'nın kurucusu olarak tarihte karşımıza çıkmaktadır. 1206-1210 tarihleri arasında hüküm sürmüş ve Lahor'da tahta çıkmıştır. Kurduğu devletin sınırlarını orta Hindistan'a kadar genişletmiştir. Kutbeddîn Aybek sanata ve imâra önem veren biri olarak bilinmektedir.¹⁰³

بن دگی درت ک نم چندی
بی ریاهمچو اییک و س نقر

⁹⁷ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 807.

⁹⁸ Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 183.

⁹⁹ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 233; Şîrâzî, *Bostan ve Gülistan*, (Haz. Su- Karadeniz), s. 50.

¹⁰⁰ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 903.

¹⁰¹

¹⁰² Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 1059.

¹⁰³ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, I, s. 413-418.

*Riyâsız Aybek ve Sungur gibi, senin kapında ne zamandır kölelik ediyorum.*¹⁰⁴

Sa'dî, tarihte bilinen iki ünlü köle kökenli devlet adamından örnek vererek onlar gibi, kendisinin de sevgilinin kapısında sadık ve riyasız olarak beklediğine değinmektedir. Bu köle kökenli devlet adamlarının vefalı davranışları ilerleyen dönem içerisinde onları önemli bir konuma getirmiş ve davranışlarının ödülünü elde etmişlerdir. Sa'dî-i Şîrâzî, kendisini onlara benzeterek aslında sabır ve vefa ile beklemenin sonunda başarıya ulaşmanın mümkün olacağına işaret etmektedir.

3.8. Hâtem-i Tâyi

Hâtem-i Tâyi, Tay kabilesinin lideri olup cömertliği ve kahramanlığı ile tanınan bir zattır. Cahiliyye döneminde yaşayan ve cömertliği ile tanınan üç ünlü kişiden biri olarak bilinir. Dönemin Arap şairleri onu bu özelliğinden dolayı metheden birçok şiir yazmışlardır. Hâtem-i Tâyi, Hz. Muhammed döneminde yaşasa da İslâm'ı kabul etmemiş fakat çocuklarının daha sonra İslâmiyet'i kabul ettiği bilinmektedir. Onun cömertliği sadece Arap edebiyatını değil, aynı zamanda Fars edebiyatını da etkilemiştir.¹⁰⁵

نماند حاتم طایی و ایک تابہ ابد بماند نام بلندش بنیکوی مشهور

*Hâtem-i Tâyi kalmadı ama yüce adı ebediyen iyilikle meşhur kalacak.*¹⁰⁶

شـنـیدم در ایام حاتم که بود به خیل اندرش بادپایی چو دود

*İşittim ki, Hâtem-i Tâyi'nin atları arasında duman gibi yel ayaklı bir hayvan vardı.*¹⁰⁷

توان گفت او را صاحب کرم که دستش چو باران فشاندی درم

کسی نام حاتم نبردی برش که سودا نرفتی از او بر سرش

*Eli yağmur gibi para saçan bu padişaha kerem bulutu denebilirdi, ancak Hâtem'den bahsedildiği zaman kafasından hiddet gitmediği için huzurunda onun adını anan olmazdı.*¹⁰⁸

در ذکر حاتم کسی باز کرد دگر کس ثنا گفتن آغاز کرد

*Biri Hâtem'den bahsettiğinde; diğeri onu methetmeye başladı.*¹⁰⁹

که تا هست حاتم در ایام من نخواهد به نیکی شدن نام من

*Benim dönemimde Hâtem var oldukça adım iyilikle anılmayacak.*¹¹⁰

در این بوم حاتم شناسی مگر؟ که فرخونده رایست و نیکی و سیر

*Rum sultanı Hâtem'i tanıyınca, onun iyi vasıflarını kutladı (methetti).*¹¹¹

¹⁰⁴ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 1059.

¹⁰⁵ İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-ahbâr*, I, Kahire 1996, s. 336.

¹⁰⁶ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 90.

¹⁰⁷ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 280.

¹⁰⁸ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 282.

¹⁰⁹ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 282.

¹¹⁰ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 282.

بخندید بر ناکه حاتم منم سر اینک جدا کن بتیغ تنم

*Delikanlı güldü: Hâtem benim, başımı şimdi kılıçla ayır tenimden!*¹¹²

چو حاتم به آزادگی سر نهاد جوان را بر آمد خروش از نهاد

*Hâtem çekinmeden başını ortaya koyunca, gencin yüreği sızladı. (içinden feryat yükseldi)*¹¹³

کسه در ییافتم حاتم نامجوی هنرمند و خوش منظر و خوبروی

*Hâtem'in meşhur, hünerli, iyi huylu ve güzel yüzlü olduğunu anladım.*¹¹⁴ (sonraki beyit eklenebilir!)

فرستاده را داد مهـری درم که مهر است بر نام حاتم کرم

مرور را سزدگر گواهی دهند که معنی و آواز هاش همزند

*Gönedeği adama bir kese altın verdi: Hâtem'in cömertliğine şahitlik ediliyorsa bu onun hakkıdır, çünkü şöhretiyle gönü birlikte yürüyor.*¹¹⁵

زنمی گفت دختر حاتمم بخواهید ازین نامور حاکم

*Bir kadın, ben Hâtem'in kızım, beni bu ünlü hâkimden isteyin, dedi.*¹¹⁶

Hız. Peygamber zamanında Tay kabileisi İslâmiyet'i kabul etmemiş bunun üzerine Peygamber kabileinin üzerine asker sevk etmiştir. Tay kabilesinden bir taife esir edilmiş ve bu taifenin içinde bu kabilenin lideri olan Hâtem'in kızı da bulunmaktadır. Sa'dî-i Şîrâzî, hikâyesinde bu olaydan bahsetmektedir.

ز بنگاه حاتم یکی پیر مرد طلب ده درم سسنگ فانی د کرد

*İhtiyarın biri Hâtem'in obasından on dirhen şeker istemiş.*¹¹⁷

Cömertliği ile tanınan Hâtem'e Şairin Bostân adlı eserinde birçok hikâyede rastlanmaktadır. Onun eli açık birisi olması hikâyelere göre zamanın hükümdarları tarafından kiskanılmaktadır. Yine Hâtem'in bolca ihsan sahibi olması ve bu güzel vasfı, Sa'dî tarafından şairin memduhu olan Fars atabeylerinin ihsan ve cömertliğine benzetilmektedir.

چو حاتم بآزادیمردی دگر ز دوران گیتی نیامد مگر

ابو بکر سعد آنکه دست نوال نهاد همتش بر دهان سوال

Cihan döndüğünden beri Hâtem gibi yiğit gönüllü biri gelmedi.

¹¹¹ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 282.

¹¹² Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 282.

¹¹³ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 283.

¹¹⁴ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 283.

¹¹⁵ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 283; Şîrâzî, *Bostan ve Gülistan*, (Haz. Su-Karadeniz), s. 104.

¹¹⁶ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 284.

¹¹⁷ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 284.

*Ebû Bekr Sa'd müstesna! Onun himmeti ihtiyacın cömert eliyle ağzını kapatır.*¹¹⁸

چو حاتم اگر نیستی کام وی نبردی کس اندر جهان نام طی

*Hâtem gibi bir şerefli olmasaydı; Tay kabilesinin adını dünyada kimse anmazdı.*¹¹⁹

که حاتم بدان نام و آوازه خواست ترا سعی و جهد از برای خداست

*Hâtem şan ve nam isteğiyle çalışırdı; senin çalışıp uğraşman Tanrı içindir.*¹²⁰

گروهی بر آنند از اهل سخن که حاتم اصم بود، باور مکن

*Bir takım rivayetçiler Hâtem sağır idi derler buna inanma!*¹²¹

بجبل ستایش فرا چه مشو چو حاتم اصم باش و غیبت شنو

*Sitayiş ipi ile kuyuya inme! Hâtem gibi sağır ol, gıybetini dinle!*¹²²

تورا بحاتم طایی مثل زنند و خطاست گل شکفته که گوید به ارغوان ماند؟

*Seni Hâtem-i Tâyi gibi yazmak yanlışur; açan çiçek, erguvana benzer mi?*¹²³

Bu şiirinde Sa'dî dönemin yöneticilerinden Ata Melik Cüveynî'yi meth etmekte ve onun cömertliğini ya da iyi tutumunu Hâtem'e benzetenlerin hata yaptıklarını söyleyerek Ata Melik Cüveynî'yi Hâtem'den üstün göstermektedir.

ذکر آصف نتوان کردن از این بیش بفضل نام حاتم نتوان برد از این باز بجود

*Âsaf'dan daha fazılı zikredilemez; Hâtem'den daha cömerti bilinmez.*¹²⁴ Şemseddîn Hüseyin 'Alekanî'yi medheden şiirinde Sa'dî, 'Alekanî'yi fazilet ve cömertlikte Âsaf ve Hâtem'e benzetmektedir.

کف کریم و عطای عمیم او نه عجب که ذکر حاتم و امثال وی کند باطل

*Acaba onun yüce elini ve olgun başığını; Hâtem'e ve onun örneklerine (kıssalarını) benzetmek yanlış mı olur?*¹²⁵ Başka bir sitayişinde Ata Melik Cüveynî'yi övgü dolu sözler ile yücelten Sa'dî, cömertlikte Sâhib-i Dîvân Cüveynî'yi Hâtem'e benzetmektedir.

نوشین روان و حاتم طایی که بوده اند هرگز نبوده اند بعدل و سخای تو

*Nûşîrevân ve Hâtem-i Tâyi asla senin gibi adil ve cömert değildiler.*¹²⁶ Melike Türkân Hâtûn için yazılan bu sitayişte şair, Türkân Hâtun'u Nûşîrevân ve Hâtem gibi cömert ve adil görmektedir.

¹¹⁸ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 284; Şîrâzî, *Bostan ve Gülîstan*, (Haz. Su-Karadeniz), s. 105.

¹¹⁹ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 284.

¹²⁰ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 285.

¹²¹ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 332; Şîrâzî, *Bostan ve Gülîstan*, (Haz. Su-Karadeniz), s. 156.

¹²² Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 333.

¹²³ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 902.

¹²⁴ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 904.

¹²⁵ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûgî), s. 918.

3.9. Hz. Ali

Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve ilk Müslümanlardan olan Hz. Ali, İslâm halifelerinin dördüncüsüdür. Hz. Ali, İslâm âlemi için önemli kişilerden biri olup hilafeti zamanında Müslümanların içine düştükleri karışıklıklarla mücadele etmek zorunda kalmış, Ümeyye oğullarına karşı Ehl-i beyti korumuştur. Cemel vakası ve Sıffin savaşı onun zamanında yaşanmış olup, bu iki önemli olay İslâm dünyasının mezhepsel olarak bölünmesine sebep olmuştur. Kufe'de Hariciler tarafından 661 tarihinde şehid edilmiştir.¹²⁷

خرمندی عثمان شب زنده دار چهارم علی شاه دل سوار

*Üçüncüsü sabahlara kadar ibadet eden Osmân; dördüncüsü düldüle binen şâh Ali'dir.*¹²⁸

جو انمرد اگر راست خواهی ولیست کرم پیشه شاه مردان علیست

*Doğrusunu istersen, cömertlik aslında velidir; cömertlik şâh-ı merdân Ali'nin mesleğidir.*¹²⁹

کسی مشکلی بررد پیش علی مگر مشککش را کند منجالی

*Biri Hz. Ali'ye aydınlanır diye müşkülünü sormaya gitti.*¹³⁰

کس را چه زور و زهره که وصف علی کند جبار در مناقب او گفته هل اتی

*Menkibelerde söylenen Ali gibi güçlü biri geldi mi?*¹³¹

Sa'dî'nin şiirlerinde Hz. Alî, cömertliği, bilge kişiliği ve güçlü bir tarihî sima olması ile karşımıza çıkmaktadır. İslâm tarihinin diğer karakterleri gibi özellikle asr-ı saadet ve dört halife zamanlarında yaşayanların daha sonra her alanda olduğu gibi edebiyat sahasında da sonraki Müslüman nesillere örnek teşkil ettiklerini görmekteyiz. İslâm medeniyetinin içerisinde yer alan diğer şairler gibi Sa'dî'de bu kişilerin örnek hallerinden ve davranışlarından şiirinde bolca faydalanmıştır. Öğüt edebiyatının önde gelen ismi olan Sa'dî, iyi ahlakı özellikle İslâm tarihinin önemli şahısları üzerinden göstermeye çalışmıştır.

Bu tarzı ile şair, aslında içinde bulunduğu medeniyete yine kendinden örnekler vererek güzel ahlak üzere teşvik etmiş ve yönlendirmiştir. Bunu yaparken o gün İslâm dünyasının içinde bulunduğu sosyal ve siyasal durumda Sa'dî'nin göz önünde bulundurduğu bir gerçektir. Moğol istilası sonrasında Orta Doğu coğrafyasında bulunan insanların yeniden kendi sosyal ve siyasal kimliklerini bulmaları için geçmişte İslâm'ı üzerinde en iyi haliyle taşıyan kişilerin örnekliğine ihtiyacı vardı.

3.10. Musta'sımbillah

Halife Musta'sımbillah, 1242-1258 yılları arasında Abbâsî hanedanının başında bulunmuştur. Bağdad'daki en son Abbâsî halifesi olarak da bilinmektedir. Otuz yedinci Abbâsî halifesidir.

¹²⁶ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), s. 939.

¹²⁷ Ahmed Ebî Yakûb, *Târîh-i Yakûbî*, (Trc. Muhammed İbrahim Âyetî), II, İntişârât-i İlm ve Ferheng, Tahran 1342 hş., s. 178-214; Muhammed b. Cerîr Taberî, *Târîh-i Taberî*, VI, 1352 hş., s. 2327.

¹²⁸ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), s. 209.

¹²⁹ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), s. 272.

¹³⁰ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), s. 337.

¹³¹ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), s. 883.

Vezirliğini ise Müeyyiddîn Muhammed b. ‘Alkâmî yapmıştır. Musta‘simbillağın hilâfeti tahta çıkışından Hülâgu Han’ın Bağdad sınırına ulaşmasına kadar on altı yıllık bir zaman dilimini içermektedir. Sakin tabiatlı, kitap dostu olarak bilinen bir şahsiyettir.¹³²

Bağdad, 10 Şubat 1258’de Abbâsî payitahtı Hülâgu’nun eline geçmiştir. Halife Musta‘simbillağ, yakınlarıyla idam edilmiş, ancak hilâfet ailesinden birkaç kişi Mısır’a kaçabilmiştir. Bu olay sadece siyasi olarak İslam medeniyetini ve Arap dünyasını etkilememiş, ayrıca Arap edebiyatında bir dönemin bitmesine sebep olmuştur. Abbâsî hanedanının yok olması üzerine Sa’dî bir mersiyesinde ise bu olayından dolayı duyduğu derin üzüntüyü şöyle dile getirilmektedir;

آسمان را حق بود گر خون بگرید بر زمین بر زوال ملک مستعصم امیر المومنین

*Gökyüzü kan ağlayıp gözyaşını yere dökse haklıdır; Emîrû’l-Mümîn Musta‘sim’in mülkü yok olduğunda.*¹³³

Musta‘sim’in şehit ediliş ve Abbâsî hanedanının düşüşü, İslâm dünyası tarihinde yaşanmış en büyük olaylardan bir olarak karşımıza çıkmaktadır. Beş asır hüküm süren Abbâsî hanedanı böylece son bulmuş olmaktadır. Bu durum İslâm dünyasında bir büyük bir tesire de sebep oldu. Çünkü ruhanî olarak tüm Müslümanların en yetkili temsilciliği bir anda ortadan kaldırılmış oluyordu. Bu tesir ile dönemin büyük şairlerinden olan Sa’dî de Abbâsoğulları için Arapça ve Farsça mersiye yazmıştır.¹³⁴ Şâir, aslında bu konu hakkındaki mersiyelele ile işgale ve katliama uğrayan Bağdad faciasının getirdiği üzüntüye de tercüman olmuştur.¹³⁵

Sonuç

Sa’dî-i Şîrâzî’nin külliyâtında adı geçen ve tarihte yer edinmiş birçok isim bulunmaktadır. Bu isimleri birkaç grupta sınıflandırabiliriz. Bunlar kutsal kitaplarda yer alan yönetici, peygamberler, Yakınoğu mitolojisinde adı geçen kişiler, şairin yaşadığı coğrafyaya hâkim olmuş İslâm öncesi dönem hükümdarları, İslâmî dönem hükümdarları, İran coğrafyasını X. yüzyıldan sonra yöneten Türk-İslâm hâkimleri ve Sa’dî’nin çağdaşı olan onu himâye eden hükümdarlara olarak taksim edilebilir. Çalışmamızda tarihî kaynaklarda Gazneli Mahmûd gibi yaşadığı net olarak bilinen kişilerin yanı sıra, Ferîdûn ve Dahhâk gibi efsanevî karakterlere de yönetici vasıflarından dolayı yer ayırıp inceledik. Sa’dî’nin tüm külliyatına dikkatlice bakıldığında beş aşamaya sınıflandıracağımız bir tarihî seyir ve tarih bilgisi sunulmaktadır.

Bunlardan ilki daha çok Firdevsî’nin *Şâhnâme* adlı eserinin etkisi ile aktarılan mitoloji ile

¹³² Celâleddîn Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyûtî, *Târîhu’l-Hulefâ*, Beyrut 1416, 516-519; Hamdullah Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr Müstevfî Kazvîni, *Târîh-i Guzide*, (Haz. Abdulhüseyn Nevâ’î), İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahrân 1387 hş. s. 368-369; Semerkandî, Emîr Devletşâh, *Tezkiretu’ş-Şu’arâ*, (Tsh. Muhammed Ramazânî), İntişârât-i Pedîde-i Hâver, 1338 hş., s. 121; Abdullah b. Ömer Beyzâvî, *Nizâmu’t-Tevârih*, (Tsh. Mîr Hâşim Muhaddes), Tahrân 1382 hş., s. 83; Tetevî, Mollâ Ahmed-Kazvîni, Asâf Hân, *Târîh-i Elfi*, (Tsh. Gulâm Rızâ Tabâtabâyî Mecd), VI, Şirket-i İntişârât-i ‘İlmî ve Fehengî, Tahrân 1382 hş., s. 3882; Rızâ Kulî Hân Hidâyet, *Fihrisu’t-Tevârih*, (Tsh. Abdulhüseyn Nevâ’î-Mîr Hâşim Muhaddes), Tahrân 1373 hş., s. 145; Muhammed b. Şâkir el-Kutbî, *Fevâtu’l-Vefeyât*, II, Dâr-i Sâdir, Beyrut 1974, s. 230-231; Âştîyânî, Abbâs İkbâl, *Târîh-i Mogûl ve Evâyl-i Eyyâm-i Teymûrî*, I-II, İntişârât-i Nâmek, Tahrân 1374 hş., s. 178; Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler Abbasiler*, Ankara 1979, s. 135-136; Abdusselâm Abdulazîz Fehmî, *Târîhu’l-Devletü’l-Mogûliyye fi İrân*, Dârü’l-Ma’ârif, Iskenderiye 1981, s. 125-127; Muhammed Hasan Câberî Ensârî, *Târîh-i İsfahân ve Rey*, İsfahân 1321 hş., s. 139.

¹³³ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa’dî*, (Tsh. Furûgî), s. 963.

¹³⁴ Şeyh Musliddîn Sa’dî-i Şîrâzî, *Kulliyât-ı Sa’dî*, (Tsh. Muhammed Alî Furûgî Nüşhasından Nâsır Ahmedzâde), Tahrân 1390 hş., s. 964-967; Âştîyânî, *Târîh-i Mogûl ve Evâyl-i Eyyâm-i Teymûrî*, I-II, s. 189.

¹³⁵ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa’dî*, (Tsh. Furûgî), s. 963-965.

harmanlanmış antik İran ve Yakındoğu tarihi, ikincisi Kur'an-i Kerîm'de yer alan kıssalardan kaynaklanan dinî bilginin ve anlatımın yoğun olduğu tarih, üçüncüsü İslâmiyetin nüzulü ve bölgede kabulüyle ortaya çıkan İslâm tarihi, dördüncüsü Sa'dî'nin yaşadığı dönemin hemen öncesinde Orta Doğu coğrafyasında etkin olan Buveyhîler ve Selçuklular gibi Arap olmayan unsurların tarihi ve beşincisi şairin yaşadığı dönemde hâkim olan unsurlar hakkında verdiği tarih bilgisidir.

Çalışmamızın ilk kısmını oluşturan Antik İran Hükümdarları, Sa'dî-i Şîrâzî tarafından daha çok bir zamanlar şöhret, zenginlik ve geniş coğrafyalar hâkim olmuş karakterler olarak sunulurken onların bu üstün nitelikleri ve hükümlerliklerinden hiçbir şey kalmadığına özellikle değinilmektedir. Bu yönü ile şair dünyanın faniliğine işaret ederek çok güçlülerin bile gelip geçici olduğuna dikkat çekmektedir. İncelememizin ikinci kısmında ise Sa'dî-i Şîrâzî, Ortaçağ hükümdarlarını eserlerinde daha çok cömert, merhametli, ilim dünyasının hamisi, güçlü ve Moğol istilası sırasında bozulan düzenin toparlayıcısı, ümit kaynağı olarak yansıtmakta ve bu süreç içerisinde son bulan Abbâsîler için üzüntüsünü açıkça belli etmekten çekinmemektedir.

Sonuç olarak Sa'dî, sadece iyi bir belagat ve dil ustası değil, aynı zamanda antik dönem hükümdarları ile ortaçağ hükümdarlarını karşılaştıracak kadar iyi bir tarih bilgisine sahiptir. Onun bu tarzı ve karşılaştırmaları tarih araştırmacılarını farklı dönemler hakkında da okuma yapmaya yönlendirmekte ve Antik Dönem İran'ı ile Ortaçağ İran'ı arasında tarihsel bir bağlantı ve bütünlük oluşturmaya sevk etmektedir. Bu açıdan Sa'dî-i Şîrâzî'nin külliyyâtının aslında bir tarih kitabı niteliğini de olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

Ahmed Ebî Yakûb, *Târîh-i Yakûbî*, (Trc. Muhammed İbrahim Âyetî), II, İntişârât-i İlm ve Ferheng, Tahran 1342 hş.

Âştiyânî, Abbâs İkbâl, *Târîh-i Mogûl ve Evâyil-i Eyyâm-i Teymûrî*, I-II, İntişârât-i Nâmek, Tahrân 1374 hş.

Beyzâvî, Abdullah b. Ömer, *Nizâmu't-Tevârîh*, (Tsh. Mîr Hâşim Muhaddes), Tahrân 1382 hş.

Cûzcânî, Minhâcuddîn Osmân b. Sirâcuddîn Muhammed, *Tabakât-ı Nâsirî*, I-II, (Haz. Abdulhay Habîbî), Encümen-i Târîh-i Afgânistân, Kâbil 1343 hş.

Çiçekler, Mustafa, "Sa'dî-i Şîrâzî", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 405-407.

Çiftçi, Hasan, *Klasik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.

Dihhudâ, Ali Ekber, "Sa'dî", (Haz. Muhammed Mu'ineddîn -Seyyid Ca'fer Şehîdî), Çâp-i Dânişgâh-i Tahrân, Tahrân 1373 hş., VIII, 12040.

el-Kutbî, Muhammed b. Şâkir, *Fevâtu'l-Vefeyât*, I-V, Dâr-i Sâdir, Beyrut 1974.

Ensârî, Muhammed Hasan Câberî, *Târîh-i Isfahân ve Rey*, Isfahân 1321 hş.

es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebi Bekr, *Târîhu'l-Hulefâ*, Beyrut 1416.

Fehmî, Abdusselâm Abdulazîz, *Târîhü'l-Devletü'l-Mogûliyye fî Îrân*, Dârü'l-Ma'ârif, İskenderiye 1981.

Hekîm Ebu'l-Kâsım Firdevsî, *Şâhnâme*, İntişârât-i Tahrân, Tahran 1388 hş.

İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-aşbâr*, I, Kahire 1996.

İbn-i Belhî, *Farsnâme*, İntişârât-i Esâtîr, Tahrân 1384 hş.

İsmâ'îl Bâşâ el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-Ârifîn*, I-II, İstanbul 1951.

- Kazvînî, Hamdullah Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr Müstevfî, *Târîh-i Guzîde*, (Haz. Abdülhüseyn Nevâ'î), İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahrân 1387 hş.
- Kehhâle, Umar Rızâ, *Mu'cemu'l-Mü'ellifîn*, I-XV, Dâr-i İhyâü't-Turâsü'l-'Arabiyye, Beyrut ty.
- Kenârûdî, Kurbân 'Alî, "Nizâm-i Mâlîyât-i Mogûlân ve Te'sîr-i Ân der İnhitât ve Zevâl-i Şehrâyi İrân", *Pejûheşî Târîh*, 1387 hş., 12, 83-111.
- Merçil, Erdoğan, *Fars Atabekleri Salgurlular*, TTK, Ankara 1991.
- Muhammed b. Cerîr Taberî, *Târîh-i Taberî*, I-XVI, 1352 hş.
- Muhammed b. Dâvud, *Târîh-i Benâketî*, (Tsh. Ca'fer Şe'âr), Tahrân 1348 hş.
- Mü'eyyîd Şîrâzî, Ca'fer, "Peyvendhâ-yi Honerî Kemâl Hucendî ve Sa'dî Şîrâzî", *Makâlât-i Mecme'-i Bozorgdâst-i Kemâl-i Hucendî*, Tebriz 1375 hş., I, 253-270.
- Nefsî, Sa'id, *Târîh-i Nazm ve Nesr der İrân ve Zebân-i Fârsî*, I-II, İntişârât-ı Furûgî, Tahrân 1363 hş.
- Özgedenli, Osman Gazi, "Ögedey Han", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 21-22.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 2004.
- Reşidüddîn Fazlullâh, *Câmi'u't-Tevârih*, (Tsh. Doktor Behmen Kerîmî), İntişârât-ı İkbâl, Tahrân 1374 hş.
- Rızâ Kulî Hân Hidâyet, *Fihrisu't-Tevârih*, (Tsh. Abdülhüseyn Nevâ'î-Mîr Hâşim Muhaddes), Tahrân 1373 hş.
- Şeyh Muslihiddîn Sa'dî-yi Şîrâzî, *Kulliyât-ı Sa'dî*, (Tsh. Muhammed 'Alî Furûgî), İntişârât-ı Kaknûs, Tahrân 1368 hş.
- , *Külliyât-ı Sa'dî*, (Haz. Muhammed Alî Furûgî Nüshasından Nâsır Ahmedzâde), Tahrân 1390 hş.
- , *Bostan ve Gülîstan*, (Haz. Hüseyin Su-Abdürrahim Karadeniz), Hece Yayınları, Ankara 2011.
- , *Golistân-ı Sa'dî*, (Tsh. Halîl Hatîb Rehber), Tahran 1347 hş.
- , *Şerh-i Gazelhâ-yi Sa'dî*, (Tsh. Muhammed Rızâ Buzurk Hâlikî-Turec 'İkdâyî), I-II, İntişârât-ı Zevvâr, Tahrân 1386 hş.
- Semerkindî, Emîr Devletşâh, *Tezkiretu's-Şu'arâ*, (Tsh. Muhammed Ramazânî), İntişârât-ı Pedîde-i Hâver, 1338 hş.
- Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Mecma'u'l-Ensâb*, (Tsh. Mîr Hâşim Muhammed), İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahrân 1343 hş.
- Tetevî, Mollâ Ahmed-Kazvînî, Asâf Hân, *Târîh-i Elfî*, (Tsh. Gulâm Rızâ Tabâtabâyî Mecd), I-VI, Şirket-i İntişârât-ı 'İlmî ve Fehengî, Tahrân 1382 hş.
- Üçok, Bahriye, *İslâm Tarihi Emeviler Abbasiler*, Ankara 1979.
- Ünal, Ömer, "Sa'dî-i Şîrâzî'nin Arapça Şiirleri ve Bağdad Mersiyesi", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2006, 21, 89-110.
- Yâhakkî, Muhammed Ca'fer, *Kulliyât-ı Târîh-i Edebiyât-ı Fârsî*, Tahrân 1389 hş.
- Yıldırım, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 2008.
- Zebihullah-i Safa, *Târîh-i Edebiyât der İrân*, I-V, İntişârât-ı Firdovs, Tahrân 1349 hş.
- , *İrân Edebiyatı Tarihi*, (Çev. Hasan Almaz), I-II, Nusha Yay., Ankara 2005.